

ELS NANS DE LA VALL DE RIBES

[RAMON FERRERONS RUIZ]

Potser els “nans” del títol us moguin a evocar les figures familiars i estrafolàries que formen uns caparrots de cartró que fan l'efecte d'escurçar el cos de qui els porta. Però no és pas sobre aquests capgrossos entremaliats i rondinaires, descendents dels antics bufons, bojos i esparriots de les festes populars, sinó sobre uns eventuais models seus de carn i ossos, gens divertits i presents fins fa ben poc entre nosaltres, que versa aquest treball.

UNA ENQUESTA PRELIMINAR

A fi d'acotar qüestions tan bàsiques –i espero que neutrals– com les d'on eren, quin nom se'ls donava, com eren i com vivien, què els consideraven els que s'han ocupat d'ells i si se'n recorda algun en concret, sotmetré en primer lloc aquesta bateria de preguntes a les fonts que considero, per diferents motius, més rellevants d'entre les que he localitzat, relatives a un moment que abasta una cinquantena d'anys: l'últim quart del segle dinou i el primer del vint.

La font que anomenaré A es tracta d'una carta oberta datada el 20 d'agost de 1886 i escrita, prop de Ribes de Freser, a l'hotel balneari Perramon, on estiuvejava, pel professor d'història a la universitat de Madrid, Miguel Morayta de Sagrario (Madrid, 1834-1917), per més dades ex-secretari de la Junta Revolucionària de la capital (1868), creador del Gran Oriente Español (1889), i autor, si més no, de la *Comuna de Paris* (1872), d'una *Historia de la Grecia Antigua desde Alejandro hasta la conquista Romana* (1880) i d'una *Historia General de España* (1886-96), carta que va publicar “El Globo” de 9 de setembre de 1886 (1: 1) i que té el mèrit o el desmèrit, segons es miri, d'haver destapat l'olla.

Anomenaré font B, la carta també oberta de contesta, datada el 30 de novembre de 1886, escrita pel destinatari de l'anterior, el prestigiós zoòleg i antropòleg alacantí Manuel Anton Ferrándiz, que va publicar el mateix diari el 9 de desembre de 1886 (2:1).

Fonts C1 i C2, respectivament, les cartes obertes adreçades al diputat pel districte, Fèlix Macià Bonaplata, que va publicar el setmanari ripollès "El Taga" el 19 de desembre de 1886 (3:26) i el 23 de gener de 1887 (4:14), escrites pel tàndem J. Nolla i Aliu, (director de la publicació), i J. de Requesens, la primera de les quals, interpretada per alguns "com un insult adreçat als habitants d'aquella població (de Ribes), hi va alçar una polseguera –"una croada que ens honora en extrem", en paraules dels autors–, que els va dur a publicar una nova carta (la segona, cronològicament, sobre el tema), en què feien poc més que contraposar a aquella interpretació errònia, les nombroses felicitacions rebudes (5:1).

Font D, la primera quarta part, si fa no fa, de la comunicació que el doctor en filosofia i lletres, Delfi Donadeu i Puignau, natural de Vilajuïga (Alt Empordà), professor a la Universitat de Barcelona, va enviar al III Congrès Científic Internacional dels Catòlics, celebrat a Brussel·les, del 3 al 8 de setembre de 1894, amb el títol *L'Origine des nains de la vallée de Ribas* (Catalogne) (6:24). Les tres quartes parts restants no són sinó l'afusellament de C1 i C2, de manera que cada cop que el bon professor escriu "nous voulons", "nous pensons", "nous soutenons"... cal entendre que aquest "nous" es refereix tant a ell mateix com a Nolla i Requesens.

Font E, la declaració de Jaume Bonada, pastor, de 85 anys, en un dels reportatges del programa "Catalunya Misteriosa" que, sota el títol "Éssers insòlits", introduït com de costum per la xerrameca científica de Sebastià Joan d'Arbó, va emetre TV2 el 13 de maig de 1990.

I font F, un curiós informe inèdit de la Guàrdia Civil del post de Ribes de 26 de maig de 1993 (7), adreçat al cap de la 413ª comandància, de què depèn, facilitat amablement pel tinent coronel del cos Braulio Ramo (411ª comandància), a qui des d'aquestes ratlles agraïxo l'atenció.

1. ON EREN

A: "En aquesta vall de Ribes (...).

"No viuen només en un barri del poble de Ribes, sinó que habiten també en unes quantes de les cases aïllades d'aquestes pintoresques muntanyes, i en algunes poblacions no gaire properes, com Pardines, Bruguera, Queralbs, Núria i d'altres.

"(...) Només en aquestes escabrositats de la vall de Ribes, hi ha a la formosa Catalunya, aquests habitants lil·liputencs (...)"

C1: "No (...) només a Ribes (... sinó) en molts pobles propers com les Llosses, Ventolà, Batet, Tregurà, Vallfogona de Ripoll i d'altres; (...) i (...) en altres pobles de l'alta muntanya de Catalunya, Aragó, Castella, etc. (...)

"(En) aquesta barriada de Ribes, anomenada Vila de Munt (...)

"A Gualba, població situada a la falda S.E. del Montseny (...)"

C2: "Individus del tot anàlegs als de Ribes, hem tingut acasió de veure'n al Moncayo (Aragó), Guadarrama (Castella la Nova, especialment pels voltants del Rio Frio), Montseny (província de Barcelona) i serra de Bacares en la part corresponent al cim Teta de Bacares (província d'Almeria)."

(Pel que fa a aquest i l'anterior testimoniatge, cal tenir en compte que els autors fiquen en un mateix sac: cretins, golluts, nans, rancallosos (...), raquítics, escrofulosos...)

F: "(...) Entre las masias de Barratort; Masia Perpinyà; y Barrio Santa Magdalena; todas ellas del término municipal de Pardines (Girona) (... i n'hi havia també) en las montañas de la Cerdanya, así como en Setcases y Camprodón."

2. QUIN NOM SE'LS DONAVA

A: "Hi ha, en efecte, (...un) nombre no escàs d'habitants, que els naturals d'aquí anomenen nanos, nans.

"Bon nombre d'aquests pateixen de galteres, fenomenals en alguns, ja que varien entre el volum d'una taronja petita, fins el d'un melonet, i (és) per això, que en dir-se de les galteres goll, la gent els anomeni golluts (...).

"També se'ls anomena per molts, en consideració a l'aspecte rar i lleig que presenten, estranys, rars, i fins i tot fenòmenos, fenomens.

F: "Comúnmente se les conocía, entre la población, como "ELS NANOS", debido a su estatura baja y morfología".

Figura d'un nan. (Dibuix de Toni Donada)

3. COM EREN I COM VIVIEN

A: "La seva estatura, pel que vaig poder comprovar, és al voltant de quatre peus, o sigui un metre i deu a quinze centímetres

"(...) Es diu en aquestes terres, que són causa dels golls que aquests éssers pateixen, l'arsènic que porten les aigües d'aquestes muntanyes (...)

"La meua observació em permet d'afirmar que el goll no se'ls presenta en els primers anys de vida, sinó ja quan entren a l'adolescència. Així, de nens tenen tot l'aspecte de sans, però conforme avancen en edat, els apunta el goll, que creix segons creixen en anys, prenen en algun d'ells proporcions que espanten, ja que amb prou feines s'entén com poden viure amb bonys d'aquella grossària entre l'orella i el coll.

"(...) Però (...) no tots els nans tenen golls (...)

"(...) Els més posseeixen la modestíssima vivenda en què habiten; uns quants tenen (un) tros de terra mediocre que conreen, i més d'un és amo de finques gens menyspreables, atesa la pobresa d'aquests naturals.

"El nano, encara que nan, té el cos bastant ben conformat. El peu és petitó i molt ben fet, com la mà, si bé en aquesta el metacarp és excessivament desenvolupat, cosa per la qual semblen els dits més curts i gruixuts que no són en realitat. Són bastant amples de malucs, i sobretot d'esquena; cosa que els fa semblar més forts i robustos que no són, i és causa que resultin, no rodanxons, però sí nans. Caminen, els més, molt inclinats cap endavant.

"Dones i homes tenen la cama recta i arrodonida, sobretot el ventrell. El cutis és fi i el color de la pell rosat. El pit de la dona és poc voluminós i la cintura i els malucs no ofereixen res d'extraordinari.

"(...) Tenen tots el cabell ros, però ros com el pagès que mai no el pentina ni en té cura; i la cara rodona; és a dir, tan ampla com llarga. Però els pòmuls sortints i les mandíbules molt desenvolupades la fan semblar quadrada. A això contribueix també el nas xato, completament enfonsat en l'arrencada, i acabat en una mena de bola en què les finestres són molt cap amunt.

"No tenen els ulls horitzontals; el llagrimall està una mica més baix que la cua, que és allò que a mi me'ls representa, sobretot mirats a certa distància, semblants al xinès, o millor al tàrtar. A això concorre també la circumstància que tots, sense excepció, són barbamecs. Cap nano no té necessitat de barber: quatre o sis pèls, no pas barba, sinó de finíssim pèl moixí, és allò que més els ombrreja la cara. Tenen les faccions molt carneses, però el cutis és flàccid (i) descolorit; sembla com que no té nervis, i per això els forma (una) multitud d'arrugues, fins i tot en els primers anys de vida. Diria per explicar-me de forma que tothom m'entengués, que tenen cara de vella. Però amb la particularitat que homes i dones s'assemblen tant, que

(...) si (,,,) portessin vestits iguals, fóra difícil distingir(-los...).

“Concorre a donar un aspecte estrany a la cara d’aquests nanos, la boca gran, amb els llavis excessivament carnosos i bífis, que mai no cobreixen les llargues i fortes dents, entre les quals sobresurten molt, per la major fortalesa, les canines. Com si la saliva fos en ells sobrada, sempre els porten humits, i diria millor, plens de bava (...)

“Menyspreats pels seus conveïns, que en fan objecte constant de burla (...), sense cap instrucció, sense mitjans de millorar la seva situació i sense que ningú no faci res per donar-los condicions de progrés, viuen en un estat d’embrutiment esbalaïdor. Saben com es diuen, però rares vegades recorden el nom dels seus pares, i de vegades ni el de la localitat on habiten. No tenen idea dels números; per a ells sembla feta la frase “lo mismo da ocho que ochenta”. Són molt interessats i extremadament dòcils; i encara que tinguin alguns mitjans de viure, reben almoïna de tot el qui els en dóna, i la demanen, per dir-ho així, maquinalment.”

C1: “Viuen en general abandonats, tenen cura de bestiar especialment porcí i dormen en corrals amb farratge per llit i per abric; mascles i femelles fent en alguns llocs vida comuna, cometran sens dubte inconscientment i amb el major desfici tota mena de bestialitats i actes sensuals (...).

Hem dit que treballen en guarda de bestiar, els menys idiotes se’ls dedica a pastors i a mainaders. Crida l’atenció, veure un home de petita talla, barbamec, cara rugosa, rancallós, etc., passejar un nin (nen de mamella) cantant-li cançons i amanyagant-lo com si fos (una) vertadera dida. A aquells que es dedica a pastors de grans ramats, passen especialment durant l’estiu tres i quatre mesos internats en el cor de les altes muntanyes, a més de 2.000 metres d’altura, sense cap mena d’habitatge, i amb un mal capot amb caputxó per tot abric; l’únic ésser humà que es relaciona amb ells durant aquest temps i que la major part de vegades els supera en idiotisme és el que els porta els aliments cada 12, 15 o 20 dies consistents: en patates, pa horriblement negre (més que l’esdevenidor d’Hisenda), sal i sagí; desconeixen per complet l’existència del vi i de l’oli.

“(...) Són fills de gent pobra, l’únic aliment de la qual consisteix en patates i pa negre, beuen l’aigua de la font de la Margarideta (rica en substàncies minerals i per a l’ús de la qual es requereix un règim dietètic fibrinós), viuen en males bordes, no observen cap prescripció d’higiene, la seva instrucció és gairebé nul·la i estan mancats per complet de cap altra educació que la del parenostre, trobant-se dominats per dos vicis: l’egoisme i la luxúria (...).”

C2: “(...) Alguns són vertaders idiotes, d’altres no ho són tant.”

D: “Els nans (...), ordinàriament cretins i golluts, són de poca talla (...), la seva altura no depassa mai els sis pams i mig, o sigui uns 1’30 m. Tenen cara pal·lida i

grogueua, els ulls petits i com tallats pel dret (“a l’emporte-pièce”), el nas camús. El front presenta fortes protuberàncies, les cames són curtes, molt primes i una mica esguerrades, el ventre és excessivament gros. Tots aquests indicis denoten un estat escrofulós molt pronunciat i una manca de capacitat intel·lectual, que de vegades arriba a l’idiotisme.”

F: “(...) Unas familias, cuyas características morfológicas, eran de estatura baja, entre el metro y metro diez; con un cuerpo grueso; y ojos achinados, presentan una malformación en la garganta; debido a la falta de yodo en el cuerpo.

“(...) Vivian en cuevas y refugios de pastor; no solian relacionarse con la población, por lo que su vida era una incognita, solian subsistir de lo que mendigaban por las Casas de Campo, asi como realizaban trabajos del campo, asi como buscar leña para las Masías.

“Solían en ocasiones pernoctar en los pajares de las Masías por las Masías, pero debido a su forma de ser, no solian realizar unas estancias estables, en dichas casas, quedandose entre una semana y quince dias.

“Solian con frecuencia, trasladarse hasta la fuente de “La Margarideta”, sita en Ribes de Freser, a beber agua de esta fuente, que ellos atribuian que tenia dotes medicinales.”

4. LES HIPÒTESIS

(Una concepció antropològica. Darrers supervivents d’una raça exòtica:)

A: “(...) Aquests habitants (...) reclamen a crits l’estudi d’un antropòleg (...).

“El fet és que (...) al costat d’ells viuen en els camps i en les poblacions homes i dones, vinguts aquí en temps remotíssims, que no hi tenen cap semblança, i que vivint anys i anys en aquestes comarques, i bevent constantment aquestes aigües arsenicades, que probablement no ho seran, no pateixen pas de golls i tenen l’estatura i les condicions físiques, morals i intel·lectuals del català d’aquestes regions. És per tant indubtable que aquests nanos formen una raça (...).

“M’han dit que hi ha a Bruguera una família d’aquests nanos força acomodada, que porta els seus negocis amb molt d’ordre, i això i algun altre cas semblant, mostra que el seu embrutiment és resultat del medi social en què viuen i no pas prova de cretinisme.

“(...) Podria ser molt bé que en aquesta Vall de Ribes es donés la prova vivent que hi va haver a Europa, en temps molt anteriors a la història, una raça tàrtara, suposada per observacions molt valuoses, ni que sigui per l’autoritat del qui les va fer, però fins ara no provada,”

B: “(...) Llegi(t) tot allò que convenia de la seva científica epístola en la Sociedad Española de Historia Natural (...) el Sr. Machado, professor del Museu (...), es

va pronunciar no cal dir-ho contra tota idea de raça distinta, afirmant que els Nans de Ribes són cretins, caiguts en aquesta degeneració per la influència del goll, excrescència d'una vida de penúries i misèries. Li vaig replicar jo que (...) el problema rau a esbrinar si realment pot existir una raça amb uns caràcters ètnics propis i castigada pel goll hereditari, perquè en aquest cas era fundada (...) l'opinió de vostè assenyalant els nans (...) com a residus arrecerats en les escabrositats més inaccessibles dels Pirineus, i degenerats de les invasions mongòliques més antigues; teoria aquesta que ha de remoure els arcans de l'Antropologia per ressuscitar la famosa de Retzius sobre els mogols i aris que van poblar l'Occident d'Europa, bé que representant ara els de Ribes el paper atribuït amb minso encert als bascos (...).

"Lagardelle, antropòleg de molta reputació, opina de certs habitants en les rodalies de les llacunes de les Deux-Serres, tinguts per molts per cretins, que són descendents d'una raça vençuda i refugiada en aquells indrets pantanosos, i bé es podria esdevenir el mateix amb els Nans de Ribes."

(Una concepció higienista, Cretins a causa d'unes condicions de vida miserables perpetuades de generació en generació:)

C1: "De cap de les maneres se'ls pot suposar a aquests éssers un altre caràcter que l'exclusivament indígena d'aquests indrets, per unes quantes causes: les principals són: per no procrear entre ells i per no haver-hi cap exemplar de matrimoni, segons notícies. (...) I en 18 anys no hem tingut notícia ni d'un sol cas de prenys. L'esterilitat ve demostrada en conseqüència, per tant no pot ser una raça especial.

"¿Què té de particular que els pares d'aquests individus tan decaiguts físicament, moralment i intel·lectualment engendrin monstres o éssers deformes, tenint en compte que en l'acte de la generació transmeten al fetus tot el seu ésser, de manera que es retrata en els seus fills no sols la fesomia, sinó també (...) les disposicions morboses?

"No. Els nans, golluts o cretins, no són cap casta o raça especial distinta de la del país, són la mateixa raça, filla del decandiment físic dels seus pares degut a l'escassetat i insuficiència dels aliments de què es nodreixen i a l'estat d'extrema degradació a què han arribat.

"(...) És una mostra palmària de l'abjecció i misèria a que pot arribar l'home, combatut per la pobresa i l'adversitat, i abandonat a les pròpies passions.

"Posis's a disposició d'aquests éssers alimentació sana, nutrient i reparadora; abasti-se'ls d'habitació neta i ventilada; obligui-se'ls a l'observància de les regles de la higiene; instrueixi-se'ls i eduqui-se'ls convenientment (...), i desapareixeran del país aquests fenòmens patològics (...)."

C2: "(...) aquests éssers són (de) la nostra mateixa raça, degenerada a conseqüència de la pobresa i males condicions en què han viscut els seus progenitors; i (...), si variessin les circumstàncies en què es troben, com feliçment està passant, desapareixerien i amb la seva desaparició, ja no restarien empremtes de la tan suposada com fantàstica invasió sinotartàrica."

(Potser una cosa, potser una altra:)

F: "No se ha podido averiguar, si los "Nanos", eran parte de una raza; o si bien, sufrieron transformaciones, debido a su alimentación, su modo de vida, y el hecho de que sistemáticamente fueran despreciados por la población de la zona."

5. SE'N RECORDA ALGUN?

D: "Una fotografia obtinguda pel nostre amic Sr. Pere Angelats, jutge de pau a Ripoll (...) representa un d'aquests nans. S'anomena Antoni Ventura (...). De quaranta-nou anys d'edat, pastor de professió, però actualment captaire (...)"

E: "El Jaume...(i) el Blanquet de Pardines... el Jaumet de Pardines, però li deien el Carbaçó (...)" (Veu en off): "Quina edat tenien? Eren grans?" "Oh, grans, grans... Jo era jovenet encara i ells ja eren grans, grans, sí,"

F: "entre la población de Queralbs (Girona), se recuerda a una persona, que deambuló por las Masias de ese Término Municipal, entre finales del siglo pasado, y principio de este, que era conocido como "JAUME CARBAÇÓ", y que según recuerdan, su morfología era similar a los NANOS, bajo de estatura, ojos achinados, un bulto en la garganta, así como de poca inteligencia, que se dedicaba, a mendigar entre las Masias de la Ruir de d'Alt; y el Puig, en término de Queralbs, este en concreto, recuerdan que debido a su malformación, tenía mucho apetito, y que solía buscar leña, para las Masias, a cambio de un plato de sopas; se recuerda que era originario de Pardines, y se sabe que murió en Pardines, este es el último de los Nanos, conocidos y que se recuerde su existencia.

"Otro de los "Nanos", que se hace referencia, se trata del apodado "BLANQUET"; que igualmente deambulaba entre las zonas de Queralbs y Pardines; pero se desconoce si se marchó de esta zona."

LA QÜESTIÓ PER ESBRINAR

Avançant-me a les primeres deduccions que de totes aquestes "respostes" traueu pel vostre compte, m'interessa remarcar que les descripcions fornides no deixin cap resquill de dubte al fet que ens les hem d'heure amb individus afectats de cretinisme (Morayta mateix, en despatxar –amb increïble lleugeresa– l'existència d'una família de nans que n'estaria lliure, però que no va veure –"M'han dit que hi ha a Bruguera (...)") (vg. 4. Les Hipòtesis)– admet a sensu contrario el cretinis-

me dels que sí que havia vist): un procés patològic, endèmic llavors en aquestes contrades, que es deuria (8:145) a la síntesi d'una manca de iode en la vida fetal amb una determinada predisposició genètica, sense la qual no hi ha malaltia.

Més pròpiament, amb semi-cretins, ja que si l'aparença dels uns i els altres ve a ser la mateixa, els cretins complets no tenen pràcticament capacitat de moure's ni noció de les pròpies necessitats –fins i tot se'ls ha d'alimentar–, mentre que totes dues coses són normals en els semi-cretins. El llenguatge, reduït a gruny en els primers, pot ampliar-se en els segons des d'unes poques paraules a la formació gairebé normal de frases que, d'altra banda, no van gaire més enllà de l'expressió de necessitats materials. Els primers no pateixen de golls, aquest tumors benignes a la part inferior i anterior del coll, que poden ser molt aparatosos, els segons, ben sovint sí...

Semi-cretins. Aquest hauria estat també el parer del metge Nadal, que el 1850 escriu (9:s.p.): "Les malalties morals estan més desenvolupades a les valls de les Nacions estrangeres que en el nostre nord de Catalunya. A moltes d'aquelles, el cretinisme està en l'apogeu (...). A Catalunya, tot i haver-hi poblacions força golludes, (el cretinisme) no es troba per fortuna més que en el primer grau (...)"

Però això no ventila la qüestió, perquè la pregunta que per damunt de tot voldria veure contestada resta en peu: fossin o no els nans de referència, –amb certa semicretins des del punt de vista mèdic–, els darrers supervivents d'una ètnia exòtica (tartàrica), ¿se'ls va discriminar com a tals, fos a ells mateixos o als seus antecessors?

Una manera possible d'esbrinar-ho fòra comprovar si l'Església els va identificar en els registres parroquials per mitjà d'alguna acotació semblant a aquelles amb que durant molt de temps va conferir caràcter distintiu a la condició de morisc o, més a prop nostre, de la de gitano (com entre altres és el cas, a Sant Joan de les Abadesses, d'un possible avantpassat del popular cantant Pere Pubill: Peret - fill de "El mig amic": "Fonch nat y batejat als 5 de Desembre 1747 Per mi Eudalt Folcrà Prevere i Sagristà de la Iglesia Parroquial de Sant Joan y Sant Pau de la present Vila de Sant Joan las Abadessas Joan Pere Isidro fill de Gaspar Pubill y de Maria T. Gitanos foren Padrins Joan Colomer pagès del Covilar y Maria Bosch Viuda, habitant en lo mas Torra". I al marge: "Joan Pubill, gitano" (10:157).

Atès que dels quatre nans concrets de què parlen els testimonis, ignorem el lloc de naixença de l'Antoni Ventura i els cognoms del Blanquet i d'en Jaume Carbaçó (tot i que es deixin sospitar: Blanquet, com Carbaçó, és un nom de casa del terme de Pardines, i de cinc cops que s'esmenta a (11) el mas Blanquet, en quatre s'hi vincula el cognom de Basagaña, mentre que a (12) obra la partida de defunció, datada el 6 de novembre de 1845, d'un tal Eudald Mauner (a) Carbaçó), i només

del Puig, originari de Pardines i gollut, del qui es diu que va ser l'últim dels nanos, coneixem totes dues coses, remuntarem, fins on es pugui, els seus possibles arbres genealògics per línia masculina en cerca d'alguna d'aquelles acotacions a què hem fet referència o bé d'un signe especial.

GENEALOGIA DEL NANO PUIG

Pardines, "o Vilatinyós" segons la G.E.C. (13: Pardines), és a la riba dreta del Segadell, sobre un serrat que domina la vall, a sis km. de Ribes, en el camí que d'aquesta població mena a Camprodon. Es tracta d'un poblet de poc més de cent veïns (sense comptar els estiuejants), repartits en quatre carrers ben ordenats a l'entorn d'una parròquia, dedicada a Sant Esteve, que s'esmenta ja el 839. "Abans (de 1359) havia sigut de senyoriu laical (consta haver posseït lo loch la familia de Sales) y prop de l'esglesia se veuen los restes d'una mansió o castell senyorial. L'any 1698 era lloch reyal de la vegueria de Puigcerdà, sotsvegueria de Ribes" (14:875). El municipi comprèn els veïnats del Vilaró (a 750 metres de Pardines), amb una capella dedicada a Santa Magdalena, i d'altres més petits.

Doncs bé, deixant de banda uns quants Puig d'origen foraster com ara Rosa Puig Vila, nada a Ribes cap al 1811, filla d'Eudald i Magdalena, i casada amb Antoni Casadesús, pagès, l'única vinculació coneguda de la qual amb Pardines és el fet d'haver-hi mort el 18 de maig de 1886, hi va haver a finals del segle passat en aquest terme, tres famílies Puig el respectiu antecessor conegut més llunyà de les quals era natural d'un altre poble. El lloc d'origen de cadascun d'aquests em serveix doncs per distingir-les com els Puig d'Ogassa, els de Surroca i els d'Alp.

Famílies Puig a Pardines el segle XIX (fonts 11,12,14) *

Els Puig d'Ogassa

De la generació del nano Puig:

Germans Puig Perramon

- 1) Jaume: n. (at a...el) Pardines 28-4-1882. + (Mort el) 8-5-18 (als deu dies d'e-dat)
- 2). Nena sense nom: n. Pardines, batejada sub conditione per Maria Subirana. + 13-12-1884 (en el acte de néixer).
- 3). Joan (Antoni Climent): n. Pardines 21-11-1886; padrins, Joan Bové, solter, de ¿Bruguera?, i Maria Riu, casada, de Bruguera.

De la primera generació anterior:

Germans Puig Dulçat.

- 1). Margarida (Maria, Teresa): n. Pardines 1-12-1849; padrí, Jaume Puig, de Pardines.
- 2). Onofre (Francesc, Esteve); n. Pardines 10-5-1852; padrina, Valentina Puig, de Vilamanya; (d'ofici) treballador del camp, c.(asat el) 16-11-1889 a.(mb) Magdalena Soís. n. Pardines, v.(eïna de) Sant Joan de les Abadesses.
- 3). Francesca (Maria, Josepa): n. Pardines 10-12-1854; padrí, Bartomeu Puig, de Bruguera; c. 26-6-1886 a. Bernat Rigart, n. Pardines, pastor.
- 4). Josep (Onofre, Antoni): n. Pardines 16-2-1859; padrins, Josep Puig i Maria Dulsàt. + 10-8-1859 (als sis mesos).
- 5). Joan (Jaume, Timoteu); n. Pardines 24-1-1858. + 24-3-1858 (als dos mesos).
- 6). Francesc i Pere: n. Pardines 12-11-1860; padrina, Maria Puig, casada, de Pardines.
- 7). Rosa (Margarida, Gregòria): n. Pardines 26-11-1867; padrins, Josep Serra, vidu, i Rosa Dulsàt, soltera, tots dos de Pardines. +3-1-1876 (a vuit anys).

Germans Puig Morera (Cerni).

- 1). Francesca (Teresa, Filomena): n. Pardines 31-7-1853; padrí, Jaume Puig, d'Ogassa. + 10-12-1867 (a catorze anys).
- 2). Francesc (Pere, Donat): n. Pardines 15-2-1855; padrina, Maria Puig, de Pardines.
- 3). Nen sense nom: n. Pardines. + 18-1-1856 (en l'acte de néixer).
- 4). Josep (Joan, Donat): n. pardines 14-7-1857. + 30-7-1861 (a quatre anys).
- 5). Maria 1 (Margarida, Josepa); n. Pardines 16-2-1859; padrí, Francesc Puig. + 24-3-1859 (als trenta-sis dies).
- 6). Maria 2: n. Pardines 18-2-1859. + 28-2-1859 (als deu dies).

Germans Puig Roca ((a) Pubilló).

- 1). Jaume (Ramon, Josep): n. Pardines 27-3-1869; padrins, Jaume Puig, d'Ogassa, i Teresa ¿Lapaya?, de Campelles, tots dos casats. +25-4-1869 (prop del mes).
- 2). Feliu (Joan, Lluís): n. Pardines 11-10-1870.

Germans Puig Morera (Subirà).

- 1). Jaume (Joan, Pere): n. Pardines 19-7-1861; padrí, Jaume Puig, casat, de Pardines. + 30-8-1861 (al mes i mig).
- 2). Bartomeu (Jaume, Pere): n. Pardines 17-4-1863 (a "un cuarto para la una de

la màñana"); padrins, Bartomeu Subirà i Valentina Casadesús, casats, de Pardines; treballador del camp, c. 25-6-1896 a. Ramona Vidal i Perpiñà, n. Pardines.

3). Teresa (Maria, Melitona): n. Pardines 9-3-1866; padrins, Bartomeu Puig, casat, d'Ogassa, i Teresa Guillaumet, vídua, de Pardines.

4). Josep 1 (Francesc, Gervasi): n. Pardines 18-6-1868; padrins, Josep Subirà, solter, i Maria Dulsàt, casada, tots dos de Pardines.

5). Magdalena (Teresa, Melciora): n. Pardines 5-1-1872; padrins Joan Tubau i Magdalena Roca (a) Pubilló. 13-1-1872 (als vuit dies).

6). Josep 2 (Francesc, Domènec): n. Pardines 3-8-1873; padrins, Josep Puig, de Pardines, i Margarida Simon, de Ribes, tots dos casats. + 7-8-1875 (a dos anys).

Germans Puig Casadesús.

1). Francesca (Escolàstica, Tomasa): n. Pardines 11-6-1843; padrí, Pere Puig de Pardines.

2). Climent (Pere, Francesc): n. Pardines 12-9-1844; padrina, Maria Puig, de Pardines.

3). Jaume: n. Fustanyà, c. Francesca Perramon, n. Bruguera.

4). Magdalena (Caterina, Josepa): n. Pardines 26-1-1855.

5). Josep (Joan, Andreu): n. Pardines 12-4-1846; padrí, Josep Puig, de Pardines. + 3-2-1868 (a vint-i-dos anys).

De la segona generació anterior:

Germans Puig Serra.

1). Francesc: n. Ogassa cap al 1815, treballador del camp, c.a. Maria Dulsat, n. Pardines. + 20-1-1869.

2). Josep: n. Pardines el 1819, pagès, c. 6-5-1852 a. Margarida Morera Cerni, n. cap al 1814, + 18-4-1859 (a la partida de defunció en diu Puig en comptes de Morera, però tot seguit "hija de Juan Morera i Franca Cerni"), i c. en segones nocces 21-4-1869 a. Rosa Sanjaume Creoy, n. de Ribes, f.(illa de) Valentí i Magdalena, tots dos de Ribes, vda. de Joan Morera. + 14-12-1893.

3). Joan (Francesc, Salvador): n. Pardines 25-10-1822, pastor, c. 27-10-1864 (a quaranta-dos anys) a. Magdalena Roca (a) Pubilló Riu, n. Pardines, f. Joan i Rosa, tots dos de Pardines. + 8-10-1894.

4). Maria (Francesca, Margarida): n. Pardines 14-8-1824.

5). Pere (Feliu, Antoni): n. Pardines 1-11-1826, pagès, c. 2-6-1860 a. Francesca Morera Subirà, n. Pardines 1841, f. Joan i Verònica, tots dos de Pardines, + 6-12-1873 (a punt de fer els trenta-dos anys). + 26-11-1894.

6). Jaume (Joan, Francesc): n. Pardines 6-8-1830; padrina, Margarida Puig,

donzella, de Pardines; c. 10-1-1842 (a onze anys!) a. Valentina Casadesús, n. Pardines. (Es tracta de *Jaume Valentina*, que hauria pres el malnom del nom de fonts de la dona i precisament per haver-s'hi casat amb només onze anys).

De la tercera generació anterior:

Germans Puig Puig.

- 1). Pere: n. Ogassa cap a 1800, pagès, c.a. Maria Serra, n. Pardines.
- 2). Rosa: n. Ogassa cap a 1800, c.a. Francesc Perramon, n. Ogassa, pagès.
- 3). Margarida: n. Ogassa cap a 1801, c.a. Pere Monéll, n. ¿Pardines?. + 1-12-1867.

Avantpassat més llunyà conegut, possible rebesavi del nano Puig:

Joan Puig, n. Ogassa cap a 1770, c.a. Escolàstica Puig Puig, n. Pardines.

Els Puig de Surroca

De la generació del nano Puig:

Puig Coronas.

Nen sense nom, n. Pardines. + 20-4-1896 (al cap de poc de néixer).

De la primera generació anterior

Germans Puig Vila ((a) Xicarral).

1). Marianna, n. Pardines (segons la partida de casament; potser de Bruguera), v. Bruguera, c. 5-2-1883 a. Josep Vila Vilalta, n. Llers, v. Pardines, f. Jaume i Maria.

2). Antoni (Vicenç, Donat): n. Pardines 23-5-1857; padrina Maria Puig, n. Sant Joan de les Abadesses. + 27-8-1857 (als quatre mesos i tres dies).

3). Caterina (Maria, Josepa): n. Pardines 25-1-1859, c. 9-7-1887 a. Valentí Planel·la, n. Villalonga, v. Pardines, pastor. + 13-1-1892

4). Maria Rosa: n. Pardines 9-5-1861, 7 hores; padrins, Antoni Abel, de Pardines, i Maria Puig, de Surroca, casats.

5). Maria (Teresa, Peronella): n. Pardines 9-5-1861, 9 hores, batejada sub conditione per Rosa Ferrés, n. i v. Pardines; padrins, Joan Duel i Maria Coronas, tots dos de Campelles, casats, + 15-9-1863 (a dos anys).

Puig Vila (Vergés).

Isabel (Maria, Tomasa): n. Pardines 6-3-1864; padrins, Miquel Puig, de Surroca,* i Isabel Vergés, de Pardines, casats; c. 29-7-1884 a. Antoni Surribas, n. Llnars, v. Pardiens, treballador del camp.

Germans Morera Puig.

- 1). Nena (de qui no vaig prendre les dades): n. Pardines cap al 1845, c. cap al

1864 a. un Dulçàt.

- 2). Bernabeu: n. Pardines 1849, pastor. + 6-9-1877 (a vint-i-vuit anys, solter).

Germans Puig Carles.

- 1). Magdalena: n. Ribes, c.a. Jaume Subirana, n. Bruguera.
- 2). Maria (Magdalena, Josepa): n. Pardines 3-7-1854, + 24-8-1855 (a l'any).
- 3). Bernabeu (Jaume, Felip): n. Pardines 14-2-1857; padrí, Bernabeu Puig, de Surroca; treballador del camp, c. 18-5-1895 a. Maria Coronas, n. Pardines, v. Ribes.
- 4). Maria (Francesca, Josepa): n. Pardines 29-7-1859.

De la segona generació anterior:

Puig Cambras.

Antoni: n. Surroca, v. Pardines, pastor, c. 5-10-1851 a. Josepa Vila (a) Xicarral Duel, n. Pardines, f. Joan, n. Pardines, i Maria, n. Campelles, i c. en segones noces 25-4-1862 a. Francesca Vila Vergés, n. Pardines, f. Climent i Isabel, tots dos de Pardines. + 1-8-1863.

Germans Puig Tenas.

- 1). Jaume: n. cap al 1812, c.
- 2). Maria Rosa: n. Surroca cap al 1814, c. Esteve Morera, n. Pardines, pagès. + 27-1-1889.
- 3). Eudald: n. Surroca 1815, moliner, c.a. Antònia Carles, n. Surroca. + 16-10-1860.

De la tercera generació anterior:

Germans Puig Porta.

- 1). Vicenç: n. Surroca, c.a. Maria Cambras, n. Sant Pau de Seguries. + cap al 1862.
- 2). Pere: n. Surroca cap a 1785, c.a. Maria Tenas, n. Ripoll. + 14-11-1871 (a vuitanta-sis anys).

Avantpassat més llunyà conegut, possible rebesavi del nano Puig:

Jaume Puig (¿Carbonell?), n. Surroca cap a 1755 (¿germà d'Eudald, n. Surroca, c.a. Maria Puig Guillaumet?), c.a. Caterina Porta, n. Surroca.

Els Puig d'Alp

De la generació del nano Puig:

Germans Puig Rovira.

- 1). Maria (Teresa, Cristina): n. Pardines 25-9-1886; padrins, Climent Casadesús, solter, n. Pardines, i Maria Basegaña, casada, n. Cavallera.
- 2). Engràcia: n. Pardines 29-1-1891. + 5-2-1898 (als set dies).

De la primera generació anterior:

Germans Puig Freixa.

- 1). Francesc: n. Cavallera cap al 1860?, masover, c. Margarida Rovira, n. Cavallera.
 - 2). Caterina: n. Cavallera, c. 31-3-1894 a. Esteve Casals, n. Pardines, Pagès.
- Avantpassat més llunyà conegut, possible avi del nano Puig:
 Francesc Puig: n. Alp, c.a. Caterina Freixa, n. Llanars.

A qualsevol d'aquestes tres famílies, podia haver pertangut el nan de cognom Puig, vist personalment per algun dels informants de la guàrdia civil durant un marge ampli que podria anar de 1920 a 1940, però forçosament a una de les tres: si era dels d'Ogassa, havia de ser un Puig Perramon, un Puig Soís o un Puig Vidal; si dels Surroca un Puig Coronas, si dels d'Alp, un Puig Rovira (i d'acceptar com a hipòtesi que no naixés després de 1896 –quan ho va fer, com hem vist, un Puig Coronas sense nom, mort al cap de poc–, tots els números els té Joan (Antoni, Climent) Puig Perramon, nat el 21 de novembre de 1886, però això per al meu propòsit és irrellevant).

El cas és que cap ni un dels seus membres no va ser identificat de manera especial.

És més: ni en els registres esmentats, inclòs el de baptismes de la parròquia de Sant Joan de les Abadesses (10), que recull de primer –en la nota que l'inicia–, els batejats de 1667 a 1787 a l'església del monestir, i ja després els batejos fets a la parròquia des de l'1 de gener de 1728 fins pràcticament la fi del segle; ni en els lligalls que recullen les visites pastorals a les parròquies de la diòcesi de Ribes dels períodes 1700 a 1730 (16), 1731 a 1760 (17) i 1761 a 1795 (18), com tampoc en el corresponent als sínodes diocesans celebrats els anys 1542, 1616, 1627, 1635, 1665, 1671, 1683, 1688, 1689, 1690, 1696 i 1738 (19); ni en els llibres que contenen les disposicions dels visitadors de les parròquies d'Ogassa, que comença el 1776 (20), i de Surroca, el 1806 (21); ni en els de la parròquia de Sant Martí de Surroca que apleguen, l'un, a més dels testaments de 1631 a 1633 a què fa referèn-

cia el títol (22), quatre anys de capítols matrimonials (1645-1649) i trenta anys de batejos del segle XVII (1632-1663), i l'altre, també amb independència dels testaments del títol (23), setanta anys de batejos del XVIII (1708-1778), no hi ha una sola referència directa ni indirecta al tema que ens ocupa. Cap traça de discriminació envers un veí o grup de veïns, es diguessin Puig o Berenguera.

UNA APROXIMACIÓ PER VIA SEMÀNTICA

A diferència de nano, que es diria en principi un motiu amb més possibilitats d'haver estat grupal –familiar i ètnic–, i al igual dels qualificatius més genèrics estrany i fenomen, que se'ls aplicava estrictament “en consideració a l'aspecte rar i lleig que presenten” (font A), sembla que gollut no pot haver designat mai res més que l'afectat individual, nano o no, pels golls, malaltia amb causes purament dietètiques que a certes contrades muntanyenques –les que més acusen la manca de iode– va ser força corrent.

“A les Guillerries abans hi havia molta gent que tenien golls”, li van dir a Coromines a Folgueroles (Osona) el 1936, i a Claravalls de Ribagorça en el 1957: “Ací tenim una font que priva de contraure el goll”. A la Vall de Bohí va sentir “que feien befa dels “golluts de Coll”: i (li) explicaren que els ho deien així perquè és un poble on era fama que sempre han abundat els golluts” (24: ‘goll’). Per la seva banda, el metge Rafael Nadal detecta el 1830 que al poble d'Osor (la Selva), “no hi ha família que no compti un o més dels seus plançons que el pateixin (el goll)” (9:7)...

¿Cal concloure, doncs, que gollut no era sinó un motiu individual? Malauradament, les coses no són tan senzilles. Encara avui quan algú es refereix amb menyspreu als francesos com a gavatxos, un ús documentat ja a començament del XVII, els està tiellant (gràcies a un procés reexit de desviació semàntica pel qual el mot va prendre una volada impensable des de la seva condició primera), de golluts precisament (24: ‘gavatx’).

És de gran interès per al tema que ens ocupa, un breu passatge d'un manuscrit que no ha vist mai la llum, datat el 7 d'agost de 1789, de l'advocat ribatà Francesc Capdevila i Ventós, que consisteix en les respostes, numerades i escrites amb menuda lletra anglesa, a un dens qüestionari de cent vuitanta-tres preguntes que li havia tramès el viatger Francisco de Zamora, un home de peus lleugers i ull escrutador, alcalde del crim a Barcelona el 1785, i oïdor més tard de la seva audiència, respostes per a les quals “en lo que no he podido ver, ni llegar, me he valido de Personas Intelligentes y de satisfacción (...)” (25:189r)...

La cent cinquanta-cinquena fa així:

“Hombres, u ociosos, hay muy pocos (en la vall de Ribes), hay algunas niñas

y niños ociosos que hechos a pedir limosna no quieren trabajar en todo el año siendo así que (a) quien requiere trabajar no le falta trabajo para ocuparse. Hay una especie de gente pobre, fatua, y tonta, que en el dicho país llaman cosatxas (cosatges) especialmente nativa de la parte de Navá y Planes inepta para trabajar, que junto a los muchos verdaderamente Pobres haràn número de mas de Ciento personas entre hombres mugeres y niños" (25: 201v).

Atès que no hi ha ni una sola referència més en el text a grup marginal de cap mena, ¿es pot reconèixer sota el nom de cossatges (potser emparentat amb l'aragonès cosona: "persona feble, raquítica, mancada d'esperit" (26), els antecessors dels nanos d'un segle després? Si més no, això abona el DECat (24: 'cos, I'): "Cosatge 'espàcie de cotilla' (...), 'disposició del cos' (...), i de la noció de 'conjunt del cos' deu venir el nom que donen als cretins a Camprodon (DAG) i Cerdanya (AlcM), com si diguéssim 'aquells que són com una entitat corpòria sense ànima, a tall de cadàvers animats' (format com coratge de cor)."

D'altra banda, no anéssim a creure que 'cretí' tingui al seu torn uns orígens més nobles: que vingué, per exemple, de 'creta', pel color blanquinós de la roca calcària d'aquest nom, com afirma ingènuament el Diccionario... de ciencias médicas (27:311).

"Cretí —diu el DECat (24)—, del francès crétin, que per la seva banda es prengué d'un parlar de la Suïssa francesa, on és la forma local del mot francès chrétien 'cristià', aplicada allí als cretins com eufemisme compassiu (...) Noms pirinencs d'això, o cosa semblant, són cossatge (que se'ls dona a Camprodon), gollut, cagot".

El mateix a l'entrada corresponent del Grand Larousse Encyclopédique: "(Forma dialectal i pejorativa del llatí chirstanus, cristià) (...)" (28).

I el vocabulario navarro d'Iribarren (29:161): "Cristiano. Cristiano de San Lázaro (con las variantes de "christón", "chistón", "chistrón", o simplemente "cristiano": Agote (cagot).// Las voces "chistón", "chistrón", etc. usábanse como insultos muy graves; la palabra "crestiaa" y similares equivalen en idioma occitano a leproso, "cristiano" y aun cretino".

Els Xpistiaas o crestiaas, doncs, que amb aquesta accepció especial es documenten per primer cop l'any 1000 en el cartulari de l'abadia bearnesa de Luc (30: 297), haurien estat, en frase de Pierquin de Gembloux, aquells "als quals pertany el cel, els pobres d'esperit (...), els cristians per excel·lència" (30: 209).

En qualsevol cas, aquestes excursions etimològiques tenen les seves limitacions.

Deixant de banda els crestiaas, massa lluny en el temps, podria pensar-se, que 'cagot' (tret de les ocasions que es fes servir com a insult) sí va ser un motiu cla-

rament ètnic: els cagots formaven una casta —els seus components hi eren adscrits de per vida, independentment dels seus atributs individuals, pel simple fet de naixença—, i una casta, a més, menyspreada i exclosa —tan sols se'la permetia exercir determinats oficis considerats com a vils i deshonorosos; no podien fer ús d'armes ni ostentar càrrecs públics i estaven obligats a practicar una endogàmia estricta; no podien beure a les fonts públiques sinó en aquelles que se'ls havia assignat; tenien les cases separades de les del nucli dels pobles (“cosa de dos eras de tierra” (29:30) a la vall del Roncal) i, a l'església, on només podien accedir a través de portetes especials, a part també els seients, etc—.

Però no sempre i a tot arreu va ser així. Prop de Morella, cap de la comarca dels Ports, al nord de Castelló, i a uns dos-cents trenta quilòmetres al sud, en línia recta i sobre el mapa, del punt més proper del Pirineu, en l'actual Font de l'Esperança, hi ha l'anomenada Cova dels Cagots on, fins el 1289 i la construcció de l'Hospital de Santa Llúcia, “eren abandonats a la seva sort” (31:8) o “obligats a recloure(-s'hi)” (13:‘lepra’) els mesells.

Aquí, doncs, si més no, el segle XIII, ‘cagot’ designava l'individu afectat de la molt concreta malaltia de la lepra —d'acord amb l'etimologia que en proposa el DCEC (32:‘agote’): “del basc kakote ‘ganxo petit’, diminutiu de kako ‘ganxo’ (...). Del mateix origen és el bearnès cagot (... que) sembla que va designar els leprosos, les mans dels quals encongides pel mal es van comparar amb un ganxo (...)—, i no pas el membre de cap casta.

Reprement el tema. És cert que ni a nanos ni cossatges hi ha una sola referència en la documentació eclesiàstica consultada. Si es té present, però, la definició de ‘cossatge’ que hem vist que dona Capdevila i Ventós —persona pobra, fada i beneïta—, la cosa canvia.

Així, entre les partides de defunció de (12), moltes d'elles d'albats, es troben la d'Antoni Cerni (a) Mallorca, cosí germà de la primera dona de Josep Puig Serra (dels Puig d'Ogassa), mort el 1849 a quaranta-cinc anys, qualificat pel rector, —que escriu en castellà—, de “semifatua”; la de Maria Prim Perefont, morta el 1853 a vint-i-nou anys, “semifatua”; la de Maria Camps Puig, morta el 1858 a trenta anys, “fatua”, i la de Josep Vila Vila, mort el 1859 a trenta-quatre anys, “fatuo”, terme aquest que, seguint el llatí (fatuus i amens), distingeix de “amente”, que al seu torn aplica a Nicolau Vila Vila, la “amencia” del qual va ser prou raó perquè no li administrés els sagraments quan va morir, a cinquanta-quatre anys, el 1852.

A l'ús generalitzat de ‘fat’, com del castellà ‘fatuo’, com a equivalent —quan s'aplica a persones— de ximple, mancat de seny, precisa el DECat (24: ‘fat’ II): “A Pallars i Ribagorça s'usa popularment fato, fata, per ‘estúpid, toix’: Pol defineix “fato: tonto” a la vall d'Aneu (...) i jo ho he sentit a diversos pobles pirinencs (...);

altrament continua així per l'Alt Aragó: "O dirà algun fato, algun simplot" (...) "

CONCLUSIONS

En vista de tot plegat crec legítim d'establir, amb un grau raonable d'evidència, que a la vall de Ribes:

- el qualificatiu popular nano, tan sols va ser emprat en referència a individus concrets, que es feien creditors a l'apel·latiu, independentment del grup a què poguessin pertànyer per naixença, pels trets morfològics peculiars del seu semi-cretinisme;

- que fat (o fato) era aplicable a quèsts mateixos individus quan allò en què es parava esment era, en comptes de la seva morfologia, el seu retard mental;

- que nano va seguir –i arraconar com arcaisme– al terme igualment popular, i més estès, de cossatge, d'ús ben viu encara a finals del XVIII, i

- que aquesta substitució era ja completa en la segona meitat del XIX (si no abans), quan devia començar a coexistir amb el terme de gollut, segurament en correspondència amb la progressiva raresa del goll, i amb els més genèrics d'estrany i fenomen.

- Que ni en el XVIII ni en el XIX (ni possiblement en el XVII) l'Església per aquests verals, va identificar –discriminar– in sacro fonte, cap individu d'una altra ètnia, real o suposada, que no fos la gitana, i

- que ni nanos ni cossatges, van patir cap més marginació que la que sempre han provocat la malaltia i la misèria.

FONTS

1. "El Globo - Diario Ilustrado...", any XII, Tercera època, Madrid, núm. 3.967, dijous 9 de setembre de 1886.
2. "El Globo - Diario Ilustrado...", any XII, Tercera època, Madrid, núm. 4.058, dijous 9 de desembre de 1886.
3. "El Taga - Semanario de Ripoll", Any I, Ripoll, núm. 7, diumenge 19 de desembre de 1886.
4. "El Taga - Semanario de Ripoll", Any II, Ripoll, núm. 4, diumenge 23 de gener de 1887.
5. "El Taga - Semanario de Ripoll", Any II, Ripoll, núm. 1, dissabte 1 de gener de 1887.
6. Compte rendu du Troisième Congrès Scientifique International des Catholiques, Cinquième Section, Sciences Historiques, Bruxelles, Société Belge de Librairie, 1895.
7. Gestiones sobre grupo marginal de población, 413.ª Comandancia de la Guardia Civil, Puesto de Ribes de Freser-043010203, 26 de maig de 1993.
8. ORTIZ de Landáuzuri, E., Etiología del cretinismo endémico, a "Revista Clínica Española", t. LXVII, núm. 3, Madrid, 15 de novembre de 1957.
9. ANÓNIM (Nadal Lacaba, Rafael), Ensayo sobre la determinación de las principales causas de los Bocios ó lobanillos, que padecen algunos habitantes del norte de Catalunya, y porque entre estos es mas comun dicha enfermedad en las mugeres que en los hombres, dando a continuación el methodo de precaverla y curarla, memòria manuscrita de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, núm. 276, any 1830, vol. XII, 4.
10. Llibre de Batismes de la Iglesia Parroquial de St. Joan y St Pau de Las Abadesses, A.(rxiu del) M.(onestir de) S.(ant) J.(oan de les Abadesses).
11. Batejos, 1861 a 1886. Casaments, 1861 a 1886. Defuncions, 1861-1886, Pardines, lligall III, A.(rxiu) H.(istòric) B.(isbat de la) S.(eu d'Urgell).
12. Defuncions, 17-5-1838 a 29-12-1860. Casaments, 18-5-1838 a 27-11-1860, Pardines, lligall II, A.H.B.S.
13. Gran Enciclopèdia Catalana (G.E.C.), Editorial Enciclopèdia Catalana, S.A., 1^a ed., Barcelona, 1969-1980.

14. MARTIN, A., Provincia de Gerona, a Geografia General de Catalunya de Francesc Carreras Candi.
15. Batejos, 27-6-1822 a 31-12-1860, Pardines, Iligall I, A,H,B.S.
16. Processos de visita, 1700-1730, A.H.B.S.
17. Processos de visita, 1731-1760, A.H.B.S.
18. Processos de visita, 1761-1795, A.H.B.S.
18. Sinodals, 1690, A.H.B.S.
20. Llibre 2. de visitas de esta de Ogassa Comensant en lo any 1776, A.(rxiu) P.(arroquial) de) S.(ant) J.(oan de les Abadesses).
21. Llibre nou per posar las disposicions y decretos de las Santas visitas en 1806, Sant Martí de Surroca, A.P.S.J.
22. Testaments 1631-1633, Sant Martí de Surroca, A.M.S.J.
23. Testaments des de 1708, Sant Martí de Surroca, A.M.S.J.
24. COROMINES, Joan, Diccioanro etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat), Curial, Barcelona, 1980.
25. CAPDEVILA Ventós, Francesc, manusc. 2.436, fols. 189r-203r, Biblioteca del Palacio Real (Madrid).
26. ANDOLZ, Rafael, Diccioanro Aragonés, Mira Editores, 4ª ed. corregida y aumentada, Zaragoza, 1992.
27. CAPDEVILA Casas, E., Diccioanro terminològic de ciencias médicas, Salvat Editores, S.A., 3ª ed. Barcelona-Buenos Aires, 1945.
28. Grand Larousse encyclopédique, Librairie Larousse, Paris, 1960.
29. IRIBARREN, José Mª, Vocabulario Navarro, Comunidad Foral de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, Institución Príncipe de Viana, 2ª ed. Pamplona, 1984.
30. ANTOLINI, Paola, Los agotes. Historia de una exclusión, Ediciones Istmo, col. Fundamentos, Madrid, 1989.
31. Morella, Editorial Escudo de Oro, 10ª ed., Barcelona, 1993.
32. COROMINES, Joan, Diccioanro crítico etimològic de la lengua castellana (DCEC), Gredos, Madrid, 1954.

NOTA *

Dono aquí la data de naixença en comptes de la de bateig, si s'especifica en els registres, i la de la mort, si és anterior a la de l'enterrament.

D'altra banda, he catalanitzat tots els noms de fonts, que en els registres de l'època apareixien invariablement en castellà, guiat per la suposició que d'aquesta manera el volum total d'errors, pel que fa al nom real que es va donar a cada individu, serà molt més reduït que si els hagués deixat tal qual.

